

**Littel, Jonathan: *Laskavé bohyně*.
Praha: Odeon 2008 (z francouzského
originálu *Les Bienveillantes* vydaného
v roce 2006 nakladatelstvím Gallimard
přeložila Michala Marková), 868 stran.**

Bez beletrie se historická sociologie rozhodně neobejde nebo přesněji by ji neměla přehlížet, jak to činí většina ostatních sociologických disciplín. Vše historicky podstatné včetně každodennosti a dějinné paměti bylo nějak beletristicky ztvárněno, nikoliv nutně „přesně“ a vždy historicky korektně, ale většinou pro sociologa zajímavě, a to i tehdy, když do literární výpovědi vstupovala ideologická direktiva či fanatické přesvědčení autorovo. Ale existují i knihy, a není jich málo, jež bychom podle Camuse právem nazvali „knihami zneklidňujících otázek“.

Jednou z nich je nesporně i u nás nedávno vydaná kniha Jonathana Littella *Laskavé bohyně*, která v roce 2006 obdržela Goncourtovu cenu a vyšla v nevídaných nákladech ve Francii i jinde. Říci, že je to kniha o druhé světové válce, je výpověď téměř prázdná, i když válka v knize není rámcem příběhu, ale příběhem samotným, je o válce od první do poslední strany a přece je plná paralelních příběhů, dialogů, vnitřních monologů atd. Z recenzí je již známo, že kniha je psána *ich-formou* (zřetelnou inspirací byl deník velitele Osvětlení Hanse Franka napsaný během norimberského procesu) a že vypravěčem je důstojník SS, který se sice původně chtěl stát právníkem, ale kolo dějin s ním zatočilo svévolně a nečekaně. Autorova erudice je skutečně neuvěřitelná, faktografie války je naprosto přesná, dialogy s vysoce postavenými a historicky reálnými osobnostmi (jako jsou např. Speer, Himmler, Eichmann, Kaltenbrunner, Rudolf Höss, ale také neblaze proslulý spisovatel Ernst Jün-

ger). Postavy jsou přesvědčivé a nepůsobí dojmem „fabulace“. Lze navíc uvažovat o mytologických kořenech knihy (odkazuje se tu na Aischylovu trilogickou *Oresteiu*) a stylově připomenout Joyce či Prousta, formálně je román dokonce vystaven jako Bachova fuga atd.

Knížka vzbudila diskusi a dokonce odpor zejména dvěma okolnostmi. Především tím, že vypravěč válku šťastně přežije a jako dvojjazyčný germano- a frankofonní klidně podniká ve Francii, aniž vysloví slůvko lítosti nad spáchaným zlem. Slavná filosofka Julia Kristeva říká, že „to není historický román, to je obraz univerza zla“. A za druhé ji vzbudila tím, že popis zločinů spáchaných na území Ukrajiny a Běloruska překračuje všechnu prý únosnou míru svým krajním naturalismem. O tu druhou výtku lze vést spor, sama sugestivnost popisu masových zločinů (román se vlastně otevírá hromadnou vraždou Židů v Babím Jaru) je po mém soudu svým „naturalismem“ zcela oprávněná a nepřekračuje příliš popisy zla známé z literatury, ať již faktograficko-historické, memoárové nebo beletristické. Spíše jde o jiný, vážnější problém. Mladá generace akceptuje totiž „horor“ jako legitimní žánr v takovém množství, že hrozí nebezpečí, že přestane baudrillardovsky rozlišovat mezi realitou, obrazem reality a simulákrem. Nebezpečí, že Babij Jar nebo Osvětím se pomalu promění v cosi, co dostane status zhruba stejného žánru, jako je „klasický horor“, není zanedbatelné. Pak by opravdu šlo o „banalizaci zla“, kterou však nezpůsobil autor *Laskavých bohyní*, ale „kulturní průmysl“.

Samozřejmě, že se nemohlo neobjevit právě toto obvinění z „banalizace zla“ (Julia Kristeva inspirovaná Hannah Arendtovou), ale ani to, že autor „humanizuje vypravěče“ (Lanzmann). Hned v úvodu to-

tiž ústy „hrdiny“ říká: „Vím, že si myslíte, to je ale zlý člověk, hajzl ve všech ohledech, měl by hnít ve vězení a ne nám cpát svoji zmatenou filosofii bývalého, napůl polepšeného fašisty. K mé morální odpovědnosti dovolte několik úvah. Političtí filosofové často upozorňují, že v době války ztrácí občané, tedy přinejmenším občané mužského pohlaví, jedno ze svých základních práv, právo na život. Zřídka-kdy ale poznamenávají, že občan zároveň ztrácí i jiné právo, stejně základní a pro něj možná životně důležitější, co se týče představy, kterou o sobě vytvořil jako o civilizovaném člověku: právo nezabíjet. Nikdo se vás na váš názor neptá. Člověka, který stojí nad hromadným hrobem, se nikdo neptal, zda tam chce stát, o nic víc než těch, kteří leží na dně toho hrobu (...). To, co jsem dělal, jsem dělal s důkladnou znalostí věci, měl jsem za to, že je to moje povinnost, je třeba ji splnit. O totéž jde v totální válce: civilisté již neexistují, a mezi zplynovaným židovským dítětem a německým dítětem, které zabily zápalné bomby, je jediný rozdíl, a to v použitých prostředcích; ale v obou případech lidé, kteří to učinili, byli přesvědčeni, že je to tak správné nebo nutné; a koho vinit, jestli se zmýlili?“ (s. 22)

Je nepochybné, že Jaspersova *Otázka viny* je tak zbagatelizována a problém mravní odpovědnosti totálně relativizován. Snad bych mohl zlomyslně napsat, že je to *par excellence* postmoderní příběh, kdyby neměl tak pevnou formální stavbu. Nicméně je „intertextuální“: hlavní hrdina dr. Aue, nadporučík, který to „dotáhne“ na podplukovníka SS (dosáhl stejné hodnosti jako Eichmann), je vzdělán literárně, hudebně a filosoficky. Bylo-li by možno z kontextu vyjmout některé estetické pasáže, stály by samostatně za čtení (...), ale když malý ukrajinský klavírista svou hrou Chopina, Čajkovského a Bacha doslouží,

je nemilosrdně zastřelen jako každé jiné venkovské pologramotné dítě.

Dvě pasáže stojí věcně za zvláštní pozornost, výslech, který provádí dr. Aue s bolševickým komisařem, a závěrečný dialog s Helenou, která jej zřejmě milovala. Onen výslech je dialogem představitelů dvou totalitních režimů, kteří netají spřízněnost systémů, ale hájí současně jejich odlišnosti. Rozhovor končí komisařovou otázkou: „Znáte francouzského spisovatele Stendhala? Tak to jste určitě četl jeho slavnou větu: Neznám jiného vyznamenání pro člověka, než je trest smrti. To je jediná věc, která se nedá koupit.“

Když Aue Heleně vypráví o zločinech, jichž se dopustili nacisté s Maďary, když se na čas vrátili do Budapešti, ptá se Helena: „A bylo to v Rusku o hodně jiné?“ Nic neříkal, jenom pozoroval její útlá zápěstí, vystupující z rukávů. „Já vím, že pomsta bude strašná. Ale zasloužíme si to.“

Ta kniha mě nepobuřuje, dokonce ani tím relativismem, protože je proklamován tak výslovně, že si náhle uvědomujeme sílu a váhu té ztráty, k níž 20. století dospělo, totiž že přestalo mít schopnost jasně a do důsledků rozlišit dobro a zlo. Více mi vadí homosexuální partie popisované s detailností poněkud nevkusnou a incestní vztah hrdiny k sestře. Sílu knihy to neumocňuje a hlavní tok vyprávění zbytečně narušuje.

Někdy, ba dost často a výhradně na Západě, se Littellova kniha přirovnává k románu Vasilije Grossmana *Život a osud*, ale o tom srovnání někdy příště. Oba romány spojuje téma, hlavní místo děje – Stalingrad a potom koncentrační tábory, sovětské i ty opačné, otevřenost, místy drastičnost, odpor k romantizování a heroizaci. Rozděluje je ovšem zásadní optika, nikoliv ovšem optika poraženého a vítěze. Grossmannova kniha je absolutně nepatetická, v jeho optice však není místo

pro relativismus, je v ní ale mnohem více smutku a smyslu pro empatii... To totiž Littellově knize chybí zcela.

Miloslav Petrušek

Huntington, Samuel P.: *Třetí vlna. Demokratické na sklonku 20. století.* Brno: CDK, 2008 (z anglického originálu vydaného v roce 1991 nakladatelstvím University of Oklahoma Press), 343 stran.

V časných ranních hodinách 25. dubna 1974 zazněla v portugalském rozhlase píseň „Grandola Vila Morena“, která byla smluveným heslem začátku revolučního odstranění diktatury, jež zemi dusila od roku 1926. Puč sice „odpracovali“ mladí a ambiciózní důstojníci z tajného Hnutí ozbrojených sil, avšak portugalská veřejnost ho přivítala s nadšením a na znamení podpory lidé vojákům do hlavní pušek zastrkovali květiny. Hnutí kapitánů splnilo svůj slib a do roka od převratu uspořádalo svobodné volby. Portugalsko se tak vydalo na cestu demokracie.

Portugalská „karafiátová revoluce“ symbolicky odstartovala třetí globální demokratickou vlnu – jeden z historicky největších posunů k demokracii, který dosud zcela neodezněl a zasáhl několik desítek zemí světa. Co znamená *třetí demokratická vlna*? Jakým způsobem k ní došlo a jaké byly její příčiny? A působí tyto příčiny i nadále? Sílí, slábnou, nebo se mění? Demokratickou vlnou Samuel Huntington rozumí „skupinu přechodů od nedemokratických vládních režimů k režimům demokratickým v daném ohraničeném období“ (s. 24). K první – tzv. dlouhé – demokratické vlně došlo v letech 1828–1922 a odehrála se ve zhruba třiceti zemích (západní Evropa, USA, Československo, Již-

ní Amerika). Bezprostředně po jejím odeznění se o slovo přihlásila první protivlna symbolicky odstartovaná Mussoliniho pochodem na Řím a šířením antidemokratických ideologií. Celá řada zemí se vrátila k tradičnímu autoritářství nebo se moci chopil nový totalitarismus. Druhou demokratickou vlnu odstartoval výsledek 2. světové války a gradovala postupným vyhlašováním nezávislosti bývalých kolonií, aby se od 60. let 20. století její výsledky z velké části zvrátily v nekonečném seriálu vojenských převratů charakteristických pro druhou protivlnu (zejména v Latinské Americe a Africe).

Třetí demokratická vlna pak označuje dramatický globální posun k demokracii, který se v letech 1974–1990 odehrál ve více než třiceti zemích světa. Zahájilo ji Portugalsko, Španělsko a Řecko, poté vlna demokratické zásahla Latinskou Ameriku, bývalý východní blok, ale také Tchaj-wan či Jižní Koreu. Autor si je vědom toho, že samotný vznik příhodných vnitřních či vnějších podmínek k ustavení demokracie nepostačuje. Demokracii totiž nevytváří vývojové trendy, ale lidé. Avšak ani nejschopnější a nejodhodlanější lidé neustaví demokracii v zemích, kde k tomu nejsou předpoklady (jak ukazuje Haiti 80. let 20. století). Souběh jakých příčin tedy vyvolal poslední demokratickou vlnu?

Předně autoritářské režimy se na celém světě propadaly do stále hlubší *krize legitimity* své moci. Zpočátku se často těšily vysoké podpoře alespoň části obyvatelstva, protože slíbily vyřešit palčivé sociální či ekonomické problémy. Tak, jak se kupila selhání a realita stále více pokulhávala za rétorikou a sliby, rostla i nespokojenost – a poptávka po systému, který by umožnil pravidelně vyměňovat vládu, která selže, za vládu jinou.

Třetí vlně předcházela bezprecedentní celosvětový hospodářský růst, který se